

МИКОЛА СОЛДАТЕНКО
Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України
м. Київ

САМООСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА САМОРОЗВИТКУ

Існуюча система професійної підготовки у ВНЗ недосконала і найбільш больові точки лежать в самій її основі – на цьому наголошують практично всі дослідники, які займаються проблемою підготовки майбутніх учителів. У принципових позиціях педагоги солідарні: пошуки повинні вестись не в напрямі удосконалення програм, зміни навчальних планів, модернізації підручників, хоча перелічене – теж важливе, а переорієнтації базових принципів, основних позицій професійної підготовки студентів. Ми вчили студента запам'ятовувати, відтворювати, копіювати (будувати згідно із заданим зразком) і найбільш слабкорозвинутою в кінцевому підсумку виявилася функція творчості. Ця проблема ніколи так гостро не стояла і не могла стояти: ми працювали в рамках системи, основними характеристиками якої були стандарт, трафарет і, зрозуміло, трафарет на всіх рівнях був, на жаль, невід'ємною і головною складовою системи. Типові школи, типові плани, розробки уроків, виконання заходів, інспектування – все працювало на систему. Спроби ж створити щось нестандартне, зрозуміло, сприймали як щось чуже, небажане, що підривало дисципліну навчально-виховного процесу.

Сьогодні кардинально змінюється традиційна освіта, орієнтуючись на процеси навчання, виховання та більшою мірою розвитку особистості. Щоб бути ефективною в сучасних умовах, в системі професійної підготовки необхідно змінити цілі, зміст, навчальні технології, які визначають розвиток суспільства. Нове, що ввійшло в останні десятиріччя в практику освіти, полягає в тому, що сума одержаних у вищій школі професійних знань не може залишатися незмінною протягом життя людини. Вона повинна постійно поновлюватись, замінюватись іншою, актуалізованою сумою, – положення є незаперечною основою сучасних концепцій неперервної освіти. Звідси поява твердження про необхідність

навчити учня та студента вчитись, яке довгий час обговорювалось в педагогічній літературі і дуже повільно впроваджується в життя.

Актуальність забезпечення неперервності освіти, яка постійно супроводжує людину, продиктована самим життям. Вирішення цієї проблеми є суттєвою умовою підвищення ефективності освіти та одним з найважливіших чинників формування культури особистості людини. Сама думка про систему організаційного навчання умінь вчитися давно обговорюється у зв'язку з необхідністю активізації пізнавальної діяльності суб'єктів пізнання. «Вічна» проблема особливо загострилась протягом останніх десятиріч минулого століття, яке характеризується неймовірно швидким зростанням кількості інформації, значною диференціацією наук і паралельно з цим зростанням вимог до сучасного фахівця.

Завдання, зумовлені глобальними тенденціями розвитку суспільства, спонукають до визнання пріоритету людини з тільки їй притаманними розумовими і фізичними здібностями, потребами, ідеалами, адже невідповідність традиційної освіти і реальної життєдіяльності людей стала відчуватися (але все ще недостатньо розумітися в суспільстві, як про це зазначає академік РАО Беспалько В.П.¹), а сама система освіти все глибше занурюється в стан перманентної кризи.

Як показало наше вивчення, проблемі організації самоосвітньої діяльності студентів у вищих навчальних закладах ще не приділяється належної уваги у вищих навчальних закладах. Ми вважаємо, що навчання студента (учня) вчитись, самостійно набувати знання, розвивати індивідуальні якості протягом всього активного життя – це завдання, яке необхідно вирішувати для забезпечення неперервності освіти, що можливе за наявності мотивації, умов для навчання (навчально-методичне, технічне, матеріальне та фінансове забезпечення) та вміння вчитися.

Зазначимо, що формування цього вміння в шкільні та студентські роки має бути базовим для забезпечення подальшої самоосвітньої діяльності. Уміння самостійно вчитися ми розглядаємо як певний місток, що поєднує окремі складові системи неперервної освіти, починаючи з дошкільного навчального закладу і завершуючи навчанням дорослих. В умовах реалізації нової парадигми освіти важливу роль відіграють процеси розвитку особистості, орієнтація та формування у спеціаліста таких професійних якостей, які допомогли б йому в майбутньому все життя бути професіоналом своєї справи². Це можливо лише за умови самовдосконалення, саморозвитку, коли людина постійно вчиться, самостійно здобуває нові знання відповідно до зростаючих вимог часу і нових умов діяльності. У зв'язку з цим академік В.Г. Кремень зазначає,

¹ Беспалько В.П. *Природосообразная педагогика*. М.: Народное образование, 2008. – 512 с.

² Зязюн І.А. *Неперервна професійна освіта як основа соціального поступу // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Зб наук. праць / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. – У двох частинах. – Ч. 1. – К., 2001. – С. 15-23.*

що сьогодні ми лише здійснюємо «вихід до бурхливого берега океану знання, посилаючись на Ньютона, який говорив: «Все життя я займався наукою, пізнавав світ. Але тепер, в кінці життя, я видаюся собі маленьким хлопчиком, який грається на березі океану камінчиками, а нескінченний океан незнання відкривається переді мною»³.

Вперше в історії людства настав такий період, коли покоління речей та ідей змінюються швидше, ніж покоління людей. Це створює складні проблеми в життєдіяльності людини, якій доводиться протягом свого життя неодноразово змінювати професійну орієнтацію. З цієї причини виникає цілий ряд психологічних проблем, пов'язаних з віком та можливостями людини. Однією з важливих проблем людства в майбутньому є нові підходи в системі освіти, які могли б стати вагомими факторами розвитку людини. При цьому має здійснюватися перехід від принципу «освіта на все життя» до принципу «освіта протягом всього життя».

Самоосвітній процес в широкому розумінні цього слова – це удосконалення своїх знань та вмінь в різних сферах діяльності, у вузькому ж розумінні – удосконалення спеціальних знань та умінь у конкретній діяльності. Однією з головних умов забезпечення самоосвітньої діяльності є самоконтроль, а не зовнішній контроль. Зміст самоосвіти повинен відповідати професійному рівню фахівця, його інтересам і нахилам. За визначенням академіка С.У. Гончаренка самоосвіта – освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Вона є невід'ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань. Основним засобом самоосвіти є самостійне вивчення літератури. Джерелами самоосвіти служать також засоби масової інформації. Самоосвіта вимагає від суб'єкта пізнання бачення життєвого смислу в навчанні, свідомого визначення мети, здатності до самостійного мислення, самоорганізації і самоконтролю. Це звичайно малодоступне дітям, але уже в юнацькому віці може бути дуже результативним.

Зазначимо, що пізнання – це діяльність, спрямована на опанування світу предметів та явищ⁴. Здійснюючи контакти з предметами зовнішнього світу, людина збагачується практичним досвідом, отже, при цьому відбувається процес її самонавчання, саморозвитку. Набувши певної суми знань і досвіду, людина починає впливати на навколишній світ, змінюючи

³ Кремень В.Г. Модернізація освіти в контексті інноваційних тенденцій розвитку суспільства // Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції: Зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. – 22-24 квітня, 2009 р. Київ – Житомир / За ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисової. – К.: КІМ, 2009. – С. 24-36.

⁴ Теория познания: В 4 т. – Т. 2. Социально-культурная природа познания / АН СССР. Ин-т философии; Под ред. В.А. Лекторского, Т.И. Ойзермана. – М.: Мысль, 1991. – 478 с.

його. Щоб уміти використовувати знання в практичній діяльності не досить вислуховування, сприйняття інформації та її фіксації⁵. Кожен повинен уміти розпізнавати, аналізувати навчальну інформацію, порівнювати її з відомою, застосовуючи її на практиці, пропускати через свої відчуття, свій життєвий досвід, формуючи таким чином образ професійної діяльності. Наскільки активним буде цей розумовий та практичний пізнавальний процес, настільки ефективним буде й результат такої діяльності.

Якщо глибше розглядати проблему самоосвіти, то стає зрозумілим, що за нею стоїть досить широкий простір дій – самоорганізація, саморозвиток, самовдосконалення людини. Після «класичних» компонентів схеми розвитку людини як середовище і спадковість таке джерело людського розвитку як саморозвиток виглядає для нас менше вивченим, ніж перші два. Але, зазначимо при цьому, що біографії ряду всесвітньо відомих людей, результати їх діяльності яскраво свідчать про ті великі сили в розвитку людини, які притаманні їх роботі по самоорганізації, самоосвіті та саморозвитку (Жан-Жак Руссо, Леонардо да Вінчі, Майкл Фарадей, Антон ван Левенгук, Костянтин Ціолковський, Томас Едісон та інші великі «самоуки»).

Можна також навести ще чимало й інших «само-», які не зовсім явно присутні в процесі творчого пізнання, професійного удосконалення та особистісного розвитку. Це: самоусвідомлення, самопізнання, самовизначення, самоактуалізація, самоаналіз, самооцінка, самоконтроль, самопроєктування, самоствердження, саморозвиток, самомотивація, самонаказ, самокерування тощо. І це далеко не повний перелік «самостей», які, на наш погляд, слід враховувати в реальній навчально-пізнавальній діяльності, її плануванні, організації, корекції та ін. Тому й не дивно, що таку велику увагу цьому феномену було приділено французьким вченим Г. Піно, який досліджував його понад два десятиріччя⁶.

Створення можливостей розвитку особистості в умовах, коли вал несистематизованої інформації завжди лягав на учня обов'язком знати все, змушував шукати практичні шляхи виходу з такої ситуації. З цією метою в школах застосовуються нові організаційні форми і методи навчання. Багато залежить від школи. Зрозуміло, чому останнім часом в ряді країн приділяється належна увага проблемі читання. Сьогодні вчених-педагогів та організаторів освіти турбує зменшення кількості «читаючих» людей, а в першу чергу – учнів та студентів.

Дослідження, проведені в різний час і різних країнах, засвідчили, що люди, для яких читання стало невід'ємною частиною життя, набагато переважають в інтелектуальному плані тих, хто не читає взагалі або

⁵ Антонов А.В. *Информация: восприятие и понимание.* – Киев: Наук. думка, 1988. – 184 с.

⁶ Зязюн Л.І. *Теоретичні засади розвитку і саморозвитку особистості в освітній системі Франції: дис. д-ра пед. наук.* – Київ, 2008 – 446 с.

к читає те, що не вимагає великої роботи розуму. Людина «читаюча» датна швидше аналізувати інформацію, «схоплювати» суть питання, ловлювати не очевидний на перший погляд зв'язок явищ, подій, мислити категоріями певної проблеми, більш адекватно оцінювати ситуацію, швидше знаходити правильне рішення, напрацювати більший обсяг пам'яті, точніше викладати свої думки як у розмові, так і письмово. Їй легше спілкуватися з людьми⁷.

Не випадково в офіційній лексикон багатьох країн увійшло поняття «політика в галузі читання»⁸. В кінці 90-х років уряд Великобританії розробив національну стратегію в галузі грамотності, в Німеччині створено Німецький фонд читання, розроблені проект «Читання – справа сімейна» та програма, розрахована на групи дітей і підлітків різного віку. В США ця проблема зазвучала на загальнонаціональному рівні після доповіді «Нація в небезпеці» (1983). Виконуючи завдання «перетворення Америки в націю читачів», там створено Центр книги, який є частиною Бібліотеки конгресу. Щорічно проводяться тематичні кампанії: «Рік юного читача», «Любов до читання на все життя» та ін. До участі в них залучаються сім'ї, співробітники шкіл і бібліотек, політики і, нарешті, телебачення.

Зрозуміло, що самоосвіта потрібна фахівцям різних галузей народного господарства та необхідно всіх навчити вчитися. Проте, щоб навчити дітей вчитися, треба вміти це робити не лише вчителям та викладачам, а, звичайно, й батькам. Адже пізнавати дитина починає з раннього віку, саме в цей період важливо формувати потяг до знань, щоб його не «втратити». Особливо важливим є вирішення цього завдання у зв'язку з тим, що навіть в дошкільному віці діти перебувають «у контакті» з надзвичайно великою кількістю інформації, яка практично є широко доступною в зв'язку з комп'ютеризацією суспільства.

Цікавим, на наш погляд, є свідчення студентів перших курсів про те, коли і де їх вчили самостійного набуття знань. Наприклад, на наш запитання «Чи навчали вас цього процесу в школі?» близько 40 % відповіли заперечно. Дві третини студентів IV – V курсів на запитання: «Де Зас вчили конспектувати?» відповідають: ніде. Цей показник фактично свідчить про потенційні можливості навчально-пізнавальної діяльності майбутнього фахівця. А на питання «Чи підвищило навчання у ВНЗ ваші знання самостійно вчитися?» ствердно відповіли лише 44 % г'ятикурсників педагогічних ВНЗ. Більшість студентів практично не володіють індивідуальною культурою пізнавальної діяльності, вони не відчують потреби в новій інформації.

7. Тощенко Ж. Социальные парадоксы высшего образования в России // ВВШ. – 2004. – № 5. – С. 14-16.

8. Зязюн І.А. Неперервна професійна освіта як основа соціального поступу // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Зб. наук. праць / За ред. І.А. Зязюна та Н.Г. Ничкало. – У двох частинах. – Ч. 1. – К., 2001. – С. 15-23.

У сучасних умовах головним результатом має бути орієнтація навчального процесу на суб'єкт учіння, розвиток його своєрідності і неповторності, створення умов для формування творчої ініціативи та пізнавальної самостійності майбутнього фахівця. Нагальною потребою є творче використання прогресивних ідей минулого, а також досягнень сучасної світової та української педагогічної і філософської думки. У них яких окреслено дві провідні тенденції: відмова від пріоритету диктату викладача (вчителя) та створення найсприятливіших умов для творчого розвитку учнів і студентів. Тобто, йдеться про нову філософію освіти, згідно з якою учень, студент, вчитель (викладач), як унікальні і неповторні особистості, фактично завжди є суб'єктами навчально-пізнавальної діяльності. Створення необхідних умов для самонавчання сприятиме індивідуальному розвитку особистості. Замість зовнішньої зумовленості на озброєнні повинна бути методологія, спрямована на пробудження в кожного студента самомотивації до навчання як індивідуального творчого процесу. Самоосвіта, є однією з найбільш важливих складових у функціонуванні системи неперервної освіти, розвитку особистості, професійної майстерності.

Микола Солдатенко

САМООСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА САМОРОЗВИТКУ

Резюме

Самоосвіта і саморозвиток розглядаються як найбільш значимі чинники досягнення професійної майстерності в сучасних умовах. Особлива увага акцентується на необхідності самостійної пізнавальної діяльності в умовах неперервної освіти.

Ключові слова: інформація, самоосвіта, саморозвиток, пізнання, професіоналізм.

Mikołaj Sołdatenko

SAMODZIELNA DZIAŁALNOŚĆ OŚWIATOWA JAKO PODSTAWA ISTNIENIA I SAMOROZWOJU

Streszczenie

Samokształcenie i samorozwój rozpatrywane są jako najbardziej znaczące czynniki osiągnięcia zawodowego mistrzostwa we współczesnych warunkach. Szczególna uwaga

została skoncentrowana na konieczności samodzielnej działalności poznawczej w warunkach kształcenia ustawicznego.

Słowa kluczowe: informacja, samokształcenie, samorozwój, poznawanie, profesjonalizm.

Mykola Soldatenko

SELF-EDUCATION ACTIVITY AS A MEANS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND SELF-DEVELOPMENT

Summary

Self-education and self-development are examined as the most important factors to achieve professional proficiency in the modern conditions. Special attention is emphasized on the necessity of the development of educational cognitive activity in lifelong learning society.

Key words: information, self-education, self-development, cognition, professionalism.